

HET SOCIALE VRAAGSTUK EEN ZEDELIIK VRAAGSTUK.

Het sociale vraagstuk

een

zedelijk vraagstuk

DOOR

Dr THEOBALD ZIEGLER,

Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Straatsburg.

Met toestemming van den Schrijver vertaald

door

L. DE JAGER MEEZENBROEK—VAN BEVERWIJK.

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON, HAARLEM.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	v
EERSTE HOOFDSTUK. - Individualisme en socialisme	1
TWEEDE HOOFDSTUK. - De socialistische utopieën	27
DERDE HOOFDSTUK. - Tot den socialen vrede . .	55
VIERDE HOOFDSTUK. - Staat en kerk; vaderland en internationaliteit	100
VIJFDE HOOFDSTUK. - Het gezin en de vrouw; het vrouwenvraagstuk	121
ZESDE HOOFDSTUK. - Armoede en weldadigheid; weelde en geluk	143
ZEVENDE HOOFDSTUK. - Het vraagstuk der over- bevolking.	170
BESLUIT	184

INLEIDING.

In de inleiding bij den eersten druk van zijn boek, onveranderd overgenomen in de volgende uitgaven, wijst de schrijver er op, hoe de 20 Februari en de 1 October 1890 twee gewichtige dagen voor het Duitsche volk waren; hoe op eerstgenoemden datum uit de verkiezingen voor den Rijksdag bleek, dat de sociaal-democratische partij verreweg de sterkste was en op laatstgenoemden de socialistenwet werd opgeheven na twaalf jaren van kracht te zijn geweest; in groote spanning zag men toen de derde belangrijke gebeurtenis van datzelfde jaar, den partijdag te Halle van 13—18 October tegemoet.

Op dat congres te Halle, verhaalt hij verder, schenen persoonlijke kwesties bij de debatten op den voorgrond te treden en dreigden scheuring en scheiding te zullen brengen in de partij, wier kracht naar buiten daardoor ten slotte toch niet werd verzwakt.

Twee gebeurtenissen op dit congres zijn van blijvende waarde en ver strekkende beteekenis. Ten eerste LIEBKNECHT's verklaring, dat de zoogenaamde ijzeren loonwet, juist als zoodanig, onbewezen en onbewijsbaar gebleken was en ten tweede, dat de vergadering, trots grooten tegenstand, vasthield aan het veel bestreden artikel van het programma van Gotha: de godsdienst is privaat-zaak.

Volgens de meening van den schrijver heeft de sociaal-democratie, in beginsel ten minste, door de eerste verklaring den bodem der revolutie verlaten en is hervormingspartij geworden, een zeer radikale natuurlijk; maar de mogelijkheid is daardoor toch ontstaan dat zij in het gunstigste geval ook zonder absolute breuk, zonder omwenteling, haar doel kan bereiken; daardoor is zij, om korthedshalve deze uitdrukking te gebruiken, *regierungsfähig* geworden.

De tweede verklaring heeft de kracht der partij om propaganda te maken en zich verder uit te breiden in hooge mate doen toenemen, den principieelen strijd met de kerk heeft zij zich daardoor bespaard en de gelegenheid geopend, ook in kerkelijke en religieuze gezinnen aanhangers te winnen. Weliswaar — zoo vervolgt hij — zijn de feiten, welke aan het sociale vraagstuk ten grondslag liggen, niet nieuw, zoo oud wel niet als de wereld, maar even oud toch als de kultuur, de ontwikkelde kultuur ten minste en hare geschiedenis. Tot op heden zijn zij steeds de noodwendige en natuurlijke, de steeds wederkeerende verschijnselen geweest, waarmede zulk een kultuur gepaard ging. Uit een nieuw ontdekt handschrift van ARISTOTELES ¹ blijkt, dat voor Solon de langdurige strijd tusschen volk en adel te Athene sociale oorzaken had. „Het geheele grondbezit” — zoo wordt ons hier verhaald — „was in handen van enkele weinige rijken, waaraan de verarmde boeren met vrouw en kinderen dienstbaar waren. Zij heetten lijfeigenen of „Sechstler”, omdat zij slechts een zesde van

¹ ARISTOTELES' geschrift over het „Staatswesen der Athener”;
Duitsche uitgave van GEORG KAIBEL en ADOLF KIESZLING.

de opbrengst als loon voor de bebouwing van het land ontvingen; vijf zesde moesten zij afgeven en als zij in gebreke bleven, vervielen zij met lijf en leven aan den grondbezitter, zijzelve en ook hunne zonen want eigenlijk had het volk in het geheel geen rechten”.

De woelingen ten tijde der Gracchen en de slavenopstanden waren Rome's sociale revoluties, de boerenoorlogen die der ten einde spoedende middelceuwen. Maar hoeveel krachtiger en meer omvattend, hoeveel principieeler en radikaler dan in die vroegere tijden is de beweging van thans. Niet het zich bevrijden van een oogenblikkelijken druk, maar de hervorming van onze geheele beschaafde wereld en het menschelijk bestaan zelve, geldt de strijd onzer dagen. Alles of niets — voor dit alternatief zien wij ons geplaatst. Natuurlijk spreekt het als van zelf, dat men onderzoek doet naar de oorzaken van een beweging, die zoo diep ingrijpt in de bestaande orde van zaken en naar dat, wat daaraan ten grondslag ligt. Wanneer ik echter in bijzonderheden moest nagaan, hoe de hedendaagsche economische verhoudingen met hun kapitalisme en hun groot-industrie, hun arbeid door middel van machines en de verdeeling van dien arbeid ontstaan zijn, de oorzaken moest opsporen waardoor zij zooveel drukkender werden dan ooit te voren en op zulk een gevaarlijke wijze zoo scherp tegenover elkander kwamen te staan, dan zou ik de grenzen van mijn weten en kunnen op bedenkelijke wijze overschrijden en mij aan een gevoelige terechtwijzing van de zijde der deskundige nationaal-economen blootstellen. Want ik ben geen nationaal-econoom en mijn kennis van vraagstukken en zaken, die in nauw verband met die wetenschap toch ook zeker tot haar

gebied behooren, reikt niet verder dan wat ieder onzer zich aan kennis moet eigen maken van een arbeidsveld, dat zoo nauw aan het zijne grenst.

Dus SAUL onder de profeten! Dat zal men mij voor de voeten werpen en een nauwgezet criticus, als ik er een vind, mag zich ontslagen rekenen van de verdere lectuur en op grond mijner eigen bekentenis constateeren, dat ik van economische onderwerpen slechts een onvolledige kennis bezit. Een moralist onder de nationaal-economen.

En toch ben ik niet zoo dwaas noch zoo roekeloos, mij zoo maar op een mij vreemd terrein te wagen en ook niet lichtvaardig genoeg om, waar het zulk een ernstige zaak als het sociale vraagstuk betreft, als een totaal onbevoegde mede te spreken en mij in te dringen. Ik moet dus wel van oordeel zijn, dat de moralist hier iets in het midden te brengen en dingen te zeggen heeft, die de nationaal-econoom, niet zoo goed zal ik niet zeggen, maar niet zoo bepaald in samenhang met den geheelen gedachtengang en in onderling verband daarmede zou kunnen uiteenzetten, of ten minste aanleiding vinden om dat te doen. Gelukkig is er echter te mijner rechtvaardiging niet eerst een afzonderlijk bewijs noodig, dat de economie een wetenschap is die grenst aan dien tak der philosophie, waarmede ik mij met voorliefde bezighoud, de ethiek ¹; uit eenige geschiedkundige feiten blijkt de samenhang tusschen beiden en treedt als iets, dat reeds lang bekend, doch ook weer

¹ Zie het geschriftje van FR. JODL: „Volkswirtschaftslehre und Ethik” in HOLZENDORFFS deutschen Zeit- und Streitfragen. Jaarg. XIV (1886), aflevering 224.

niet ten allen tijde evenzeer erkend is geworden, aan het licht.

In de ethiek van ARISTOTELES worden voor de eerste maal, bij de leer der rechtvaardigheid, economische vraagstukken grondig behandeld. De middeleeuwsche beschouwingen over nationaal-economie zijn het volledigst saamgevat en op de meest systematische wijze geordend in het ethische deel van de „Summa” van den grooten scholasticus THOMAS VAN AQUINO, wiens leer heden nog of heden weder bijna kanoniek gezag bezit in de katholieke kerk en wereld. En ADAM SMITH, de grondlegger der zoogenaamde klassieke nationaal-economie, wiens leer trouwens dikwijls bestreden, maar toch nog lang niet verdrongen of ter zijde gesteld is, schreef eerst een „Theorie van de zedelijke gevoelens” voor hij aan „Wezen en oorzaken van de welvaart der volkeren” zijn aandacht schonk.

Weliswaar geeft juist die in SMITH plaats vindende verandering van een oorspronkelijk zakelijken samenhang van beide wetenschappen in een louter persoonlijke vereeniging weer opnieuw te denken, en is het kenmerkend voor den stand van zaken, dat in 1880 een nationaal-econoom, de schrijver van een voortreffelijke proeve over „De rechtvaardigheid in de economie” ¹ zich eerst meent te moeten verontschuldigen over de keuze van dit onderwerp dat velen als „verouderd en wetenschappelijk overwonnen”, als het opwerpen van een „nuttelooze vraag” zal toeschijnen. Omgekeerd wekt het echter evenmin onze verwondering, dat de ethiek

¹ GUSTAV SCHMOLLER: „Zur Sozial- und Gewerbepolitik der Gegenwart.” Reden und Aufsätze 1890, blz. 204—246.

hare zich hoe langer hoe meer emancipeerende dochter nooit geheel uit het oog heeft verloren en, zich dien historischen samenhang herinnerend, in onzen tijd van realisme en realiteit nu ook van hare zijde zich op het meest reële aller vraagstukken werpt en zich bevoegd rekent, het ook van af haar standpunt wat nader onder de oogen te zien. Een enkelen blik in de nieuwere werken der moralisten doet ons dan ook zien, hoe overal het woord „sociaal” op den voorgrond treedt, de ethiek wil sociale ethiek zijn en een of meer onderdeelen van elk dezer werken zijn zeker aan het sociale vraagstuk zelve gewijd; dikwijls wijst het titelblad er reeds op, dat aan het systeem der zedeleer de schets eener leer der samenleving zal worden toegevoegd.

Al zal ik mij nooit zoo ver wagen, zoo blijkt toch uit hetgeen gezegd is, in welken zin ik iets over het groote vraagstuk in het midden wensch te brengen. Ik zal slechts over de ethische zijde spreken. Dat het die heeft, ja dat het misschien voor alles een ethisch vraagstuk is, zal uit hetgeen ik te zeggen heb van zelf blijken. Dat het ook andere zijden heeft, is van algemeene bekendheid, daar juist die gewoonlijk op den voorgrond treden. Natuurlijk zal men ze geen van allen scheiden of isoleeren. Daarom moet ik van mijn kant ook wel allerlei grepen doen op ander gebied; *het* oogpunt echter, waaruit ik alles beschouw, blijft voor mij het ethische.

De veelzijdigheid van dit probleem maakt nog een opmerking noodig, die anders eigenlijk vanzelf spreekt. Waar het zulk een gecompliceerd, wijdvertakt vraagstuk geldt dat zoo diep in al het bestaande ingrijpt, kan men maar niet zoo gemakkelijk en zoo op eens een antwoord of „oplossing” vinden. Zoo schijnt mij dan ook

het verlangen daarnaar of ook slechts het spreken daarover weliswaar zeer natuurlijk — want wat konden wij beter wenschen — maar tevens ook zeer gewaagd, om niet te zeggen eenzijdig en dwaas. Dit grootste aller problemen der kultuur oplossen in zooverre het op te lossen is, kan alleen de wereldgeschiedenis. Geen enkel individu, al was het nog zoo machtig, kan het door in te grijpen uit den weg ruimen of er een bevredigend antwoord op vinden, wat echter niet uitsluit, dat allen geroepen zijn daarnaar te streven, ieder op zijne wijze en naar de mate zijner krachten en dus de machtigsten der aarde in de eerste plaats.

Zoo kom dan ook ik niet met een nieuw volledig recept voor zulk een oplossing, doch in dit opzicht met ledige handen tot u. Bij dit wereldhistorisch vraagstuk, dat geheel de samenleving in beroering brengt, blijft ook voor een ethische beschouwing, zelfs al kan men hierbij niet geheel buiten een „zullen”, het „zijn” toch altijd hoofdzaak: de kennis van hetgeen is naar zijn wording en inhoud is de eerste schrede tot het juiste begrip van de waarde of onwaarde van datgene, wat is en gold en in leven en zeden burgerrecht verworven heeft. Daar echter zoo dikwijls wat heden eeuwig schijnt, morgen alle beteekenis en waarde verliest, daar dus ook wat zedelijk is altijd slechts iets is, dat in wording en in een toestand van ontwikkeling verkeert, kan men kritisch onderzoekend vragen — niet bepaald wat worden *zal* — maar toch wat worden *kan* ¹. Niet dus van

¹ Deze gedachte is door den schrijver uitvoeriger uitgewerkt in de „Philosophische Monatsheften”, Jahrg. 1890, blz. 129—147 „Ethische Fragen und Vorfragen, I.”

oplossing en oplossingen, maar hoogstens van „mogelijke ontwikkeling” en van de vermoedelijke beteekenis van zulke mogelijkheden kan daarbij sprake zijn.

Daarin bestaat misschien dan ook de rechtvaardiging eener proeve, zooals ik die hier den lezer bied. Kritisch onderzoeken wat is en nagaan wat daaruit worden kan, zonder dat daarbij de hoogste goederen verloren gaan, steeds gedachtig dat belangrijker dan alle uiterlijke vormen de geest is die daarin woont.

Dit sluit tevens bij den ernst en het gewicht van het vraagstuk — om ten slotte ook dit nog te zeggen — het recht, ja ook de plicht en de noodzakelijkheid in, dat de vorm volstrekt vrij zij van alle hartstochtelijkheid, van alle holle pathos en van allerlei mooie woorden.

En nu ter zake.

In een voorbericht bij den zesden druk verklaart de schrijver, dat hij meer nog dan vroeger er van overtuigd is, „dat wij moeten trachten naar en ook reden hebben om te hopen op de verandering der sociaal-democratie in een radikale hervormingspartij”. Daarbij keurt hij alle dwangmiddelen ten zeerste af, omdat zij slechts „dat innerlijk gezondmakend hervormingsproces tegenhouden en verhinderen”.

EERSTE HOOFDSTUK.

Individualisme en Socialisme.

Zooals bekend is zijn de verschillende partijen er steeds op uit om nu eens met mindere dan weer met meerdere spitsvondigheid en boosaardigheid de schuld van het ontstaan der sociaal-democratische beweging op hun politieken tegenstander te werpen en hem daarvoor aansprakelijk te stellen; die beschuldiging treft dan inzonderheid het liberalisme, dat overal de hoofdschuldige heet. Mijns inziens is dit inderdaad het geval, doch ik kan daar geen zonde of misdaad in zien en vind zelfs dat hier ternauwernood sprake kan zijn van schuld of verantwoordelijkheid, maar uitsluitend van een geschiedkundig feit.

Het tijdvak der middeleeuwen beteekent voor alle menschelijk leven gebondenheid: — gebondenheid van het individu aan de Kerk, van den vasal aan zijn leenheer, van den lijfeigene aan den grondbezitter, van den handwerksman aan het gilde, van den man der wetenschap aan het dogma, ja zelfs van den dichter aan de tabulatuur. Sedert de vijftiende eeuw heeft het groote bevrijdingsproces voor de beschaafde volken van Europa een aanvang genomen. De Renaissance en de Hervorming gaven den eersten stoot aan die vrijheidsbeweging,

vormden het eerste groote bedrijf van dit wereld-historische drama, de nieuwere wijsbegeerte kan men beschouwen als het tweede en de Fransche revolutie als het derde, dat echter wel niet het laatste wezen zal.

Men kan nu wel van elk bevrijdingsproces en van het begrip vrijheid in het algemeen beweren — en dit is ook reeds dikwijls geschied — dat het daarbij steeds om iets negatiefs gaat, vrijheid heet dan te beteekenen het te niet doen van iets dat bestaat en zou daarom op zich zelf nooit iets positief scheppends kunnen wezen. Men kan dit moeten toestemmen en het toch als beschuldiging niet gegrond achten. Zoolang er in de wereld dingen zijn die er niet wezen moesten, toestanden die niet te rechtvaardigen, instellingen die schadelijk zijn en uit den booze, scheidsmuren en ketenen die belemmeren en drukken, zoolang moet tegenover dat alles ook het recht van negatie gehandhaafd, want niets is heilig en onaantastbaar dat door de geheele menschheid of door een deel daarvan terecht als drukkend wordt ondervonden en uit den weg geruimd kan worden.

Dat dit langzaam voortschrijdend bevrijdingsproces van den nieuweren tijd een individualistische richting nam en nemen moest is geheel in overeenstemming met het karakter der middeleeuwen. Het liberalisme is krachtens zijn geschiedkundige veronderstellingen en ontstaansvoorwaarden uit zijn aard individualistisch, en dat niet door eigen wil of eigen toedoen, want het gold hier een historische noodzakelijkheid; het is bovendien zijn goed recht, zijn glorie zelfs. Daar het tot de erkenning kwam, hoe op ieder levensgebied — om het drastisch uit te drukken — het individu in zijn per-

soonlijk vrij bestaan en gedrag op onrechtvaardige wijze geweld werd aangedaan, gold zijn strijd de bevrijding dezer individuen.

Dat blijkt het eerst in het Renaissancetijdperk, die omwenteling der Europeesche menschheid op het gebied der aesthetica, toen met den terugkeer tot de antieken, voor kunst en leven, voor gezelligheid, ontwikkeling en opvoeding het recht weder opgeëischt werd, dat het persoonlijke in al zijn natuurlijkheid, in alles wat wereld en zinnen verheugt, zich rechtstreeks zou doen gelden. En eveneens openbaart het zich in de Hervorming toen geweten en geloof van ieder Christenmensch niet langer afhankelijk werden gesteld van het machtswoord en den ban der Kerk, en naast de plichten en rechten van den christen ook de lang verborgen gebleven bron voor alle religieuse en zedelijke kracht in het individueele op nieuw werd ontdekt. Het openbaart zich in den ontwikkelingsgang der nieuwere wijsbegeerte, die aanstonds het Ik tot een zelfstandige kracht- en uitgangspunt makend, er verder een inderdaad wereld-scheppende souvereiniteit aan toekent en het eindelijk doet opgaan in het geheel en het al der dingen.

Ten slotte blijkt het ook uit de verhouding van den enkeling tot den staat; op het weliswaar nooit tot werkelijkheid geworden, maar toch steeds vastgehouden denkbeeld van een Europeesch universeel-koninkrijk volgt nu de tijd van zelfstandige natiën en in die natiën eerst het individualistische despotisme met zijn: *l'état c'est moi* en dan het omgekeerde dezer uitdrukking: *les moi sont l'état*, de atomistiek der souvereine individuen die den staat vormen, eerst in theorie door

het *Contrat Social* en daarna in werkelijkheid door de Fransche omwenteling. Wanneer ik hier nog bijvoeg, hoe door den vooruitgang van godsdienstige en philosophische verlichting en door geheel de politieke ontwikkeling der volkeren bepaalde resultaten der beschaving dier dagen langzamerhand meer en meer gemeengoed werden, niet alleen van de bourgeoisie, maar ook van de lagere volksklassen en hoe daardoor de geest der kritiek sedert lang zich niet meer bannen en belemmeren, niet meer verre houden en uitsluiten liet, dan kunnen wij nu de vraag meer van nabij bezien, in welke verhouding het socialisme werkelijk tot het liberalisme staat.

Het valt niet te ontkennen, dat deze verhouding van tweeërlei aard is. Zonder liberalisme is geen socialisme denkbaar, maar in werkelijkheid zijn er geen heftiger tegenstanders, geen beslister tegenstellingen dan die beiden. Wanneer wij ons voorloopig tot een korte en algemeene karakteriseering bepalen, dan kunnen wij zeggen: ook het socialisme is liberaal, het veronderstelt den geest eener vrijmakende kritiek, deze vormt er zelfs, zooals de zaken heden ten dage staan, een levensbestanddeel van; eveneens is, wat het beoogt, niets anders dan bevrijding, vrijmaking van den arbeider van de overmacht van het kapitaal. Doch het voert tegelijkertijd ook een heftigen strijd tegen den geest van het liberalisme, aangezien deze niet socialistisch maar individualistisch, dus juist antisocialistisch is; tegenover de onbeperkte macht der individuen en van den individueelen eigendom, die als het ware een voortzetting is van de persoonlijkheid en aan deze tot buiten haar-zelve uitbreiding verleent, stelt het in zijn tegenwoordig

meest verbreiden vorm den eisch, dat het privaatsbezit afgeschaft, alle produktiemiddelen gemeenschappelijk eigendom en produktie en verbruik door den staat geregeld worden.

Die verschillende tendenzen moeten wij eerst ieder op zichzelf nagaan. De geest der vrijmakende kritiek is de tegen het bestaande gekeerde negatieve zijde van het socialisme en tevens het machtigste wapen, het scherpste werktuig van alle sociaal-democratische agitatie. Men heeft wel eens de stemming, waaruit het socialisme geboren werd en waaruit het steeds nieuwe krachten voor zijn wasdom put een toornend pessimisme genoemd. Hierin wortelt zijn kracht, hier ligt de nooit uitdrogende bron van zijn uitzettingsvermogen, de mogelijkheid en de geschiktheid ook nog anderen dan werkelijk overtuigde aanhangers zijner leer binnen zijn kring te trekken en bij verkiezingen b.v. als welkome hulptroepen voor zijn zegewagen te spannen. Ik wil echter geen sociaal-democratischen brandbrief schrijven, want dan zou ik hier de verschillende punten dezer hartstochtelijke agitatie, de klachten, waarin een verwijfelende of door den moed der wanhoop ingegeven stemming zich uit, moeten samenvatten; in hun geheel toch zijn zij bekend genoeg en met ieder afzonderlijk zullen wij in de volgende hoofdstukken ter gelegener plaatse kennis maken.

Hier geldt het veeleer een andere vraag en wel in de eerste plaats deze: is die ontevredenheid zedelijk gerechtvaardigd en werkelijk gegrond? en ten tweede: vindt zij haar oorzaak in onze maatschappelijke toestanden en verhoudingen? In zekeren zin schijnt het eerste als van zelf sprekend. Het „buk en zwijg” kan wel in

bijzondere gevallen plicht zijn of tot plicht worden, en onder bepaalde omstandigheden kan het zich voegen naar de bestaande zeden of naar het heerschend gezag op zich zelf reeds een zedelijke daad zijn ¹. Doch in den langen loop der wereldgeschiedenis berust toch de vooruitgang niet op een geduldig dragen en een zich aanpassen aan de samenleving zooals zij is, maar wel degelijk op dat gevoel van ontevredenheid, op dat niet bevredigd zijn, dat als een rustlooze prikkel de geesten voortdrijft en soms ook in woesten opstand tegen het bestaande zich baanbreekt: „Gij hebt gehoord, dat tot de ouden gezegd is, maar ik zeg u” — dat is de toon, waarop de geest van den vooruitgang tot de menscheid spreekt.

Maar slechts bij de volheid der tijden, slechts dan als het Ik, dat zich tegenover het oude stelt, iets beters te verkondigen heeft, zal zijn stem doordringen en onder stormgeloel een wereld met zich voortslepen. Of ook nu weder de volheid der tijden is aangebroken, of het oude onhoudbaar geworden en het uur voor een nieuwe wereldorde reeds geslagen is, wie zal dat kunnen zeggen?

En zoo is het eveneens niet gemakkelijk om op die concrete tweede vraag: of een zoo diepwortelende ontevredenheid over onze maatschappelijke verhoudingen, zooals die in de sociaal-demokratische agitatie zich openbaart en een uitweg zoekt, inderdaad in de feiten haar grond vindt, een antwoord te geven dat van algemeene toepassing is. Maar laten wij het ons hier ook niet te

¹ Zie hieromtrent mijn boek „Sittliches sein und sittliches werden” 2e Aufl. 1890, blz. 38 en HARALD HÖFFDING. „Die Grundlage der humanen Ethik.” 1880.

moeilijk maken. Reeds sedert lang waagt niemand het meer te loochenen dat de sociale nood ver om zich grijpt en onheilspellend diep wortel geschoten heeft; alleen ten opzichte van den omvang, de meerdere of mindere mate van dien socialen nood, kan men nog van meening verschillen.

Ten slotte moet men het toch in de eerste plaats aan de noodlijdenden zelve overlaten, hoe hoog zij het quantum hunner ontevredenheid willen aanslaan, de meer gegoeden kan men moeilijk dit recht toekennen en in geen geval zijn zij bij machte hen zulk een maat van buiten af en van uit de hoogte voor te schrijven en aan te wijzen. Dat dat misnoegen kunstmatig is gewekt, kan ook zelfs hij niet beweren die het voor kunstmatig opgevoerd en overdreven zou willen verklaren. En met de waardeering onzer beschaving in het algemeen is het niet anders gesteld. Dat er in haar veel rot en verrot, veel corrupt, hol en ijdel, zedelijk waardeeloos en verwerpelijk is, dat is voor ons allen slechts een publiek geheim; omtrent de bouwvalligheid van dat „wonderbouwwerk” zijn wij het allen eens. ook hier kan slechts verschil in gevoelen bestaan omtrent quantum en maat. Doch nu een schrede verder, en de vraag dringt zich aan ons op: is de aanleiding tot die ontevredenheid toevallig of vloeit zij voort uit het wezen van de inrichting der samenleving? is de tegenwoordige sociale nood onvermijdelijk of kan zij gelenigd worden, hangt zij samen, en zoo ja in hoeverre dan, met onze hedendaagsche maatschappelijke verhoudingen en voorts met den stand van onze geheele tegenwoordige kultuur? Bij de beantwoording dezer vragen zullen wij zien hoe hier de liberalistisch-individualistische en de socialistische